

Inleiding bij cursus Levendige materie

Vibrant matter

Inleiding

De geschreven teksten die zijn bewaard gebleven van onze voorouders maken duidelijk dat de mensen altijd al hebben nagedacht over de natuur, de wereld en de positie van de mens daarbinnen. In de 20ste en 21ste eeuw wordt deze relatie op een nieuwe en ongekende wijze doordacht. Heidegger schrijft over de positie van de mens als een Da-sein. Plessner spreekt over een excentrische positie. Denkers van eind 20ste en begin 21ste eeuw die gezocht hebben naar de kern van wat Heidegger noemt *Seinsvergessenheit*, lossen dit op door mensen weer als deel van de natuur op te vatten. Daarbij wordt nu ook het denken, dat daar altijd enigszins los van stond, weer deel van de natuur. Mensen zijn ook biologie en menselijk denken krijgt een relatie met de materie van ons brein. Tegelijkertijd krijgt logischerwijs een deel van de natuur (m.n. zoogdieren) kenmerken die tot voor kort alleen voor mensen golden. De Waal schrijft over empathie bij dieren, anderen over taal of cultuur van dieren. In deze toenadering tussen mensen, natuur en wereld gaat Bennett nog één stapje verder en vraagt zich in *Vibrant matter* af waarom wij de scheiding tussen leven (-digheid) en dode materie trekken. Zij doet een voorstel om na te denken over vibrant matter, door ons vertaald als levendige materie. In dit model worden de grenzen tussen mens natuur en materie permeabel.

Om na te kunnen denken over vibrant matter moeten we een krachtsinspanning leveren omdat allerlei concepten die als vanzelfsprekend onze kennis schragen onder kritiek worden gesteld. De inspanning die dat kost, vraagt dat we in deze inleiding kort uitleggen waarom we naar een nieuw concept bewegen.

Epistèmè- of paradigma veranderingen

De term epistèmè wordt in deze zin gebruikt zoals Foucault het beschrijft in *De Woorden en de Dingen* (1968) Hij bedoelt daarmee dat er binnen een tijdvak ideeën zijn over hoe de werkelijkheid in elkaar steekt (waarheidsconcept) en die zorgen niet alleen voor kennis, maar ook voor de regels over hoe men tot die kennis en dus tot waarheid kan komen. Wat in het ene epistèmè voor waar en bewezen doorgaat, doet dat in een ander epistèmè niet. Denk daarbij aan de heksenwaag of het godsgericht.

Een epistèmè of paradigma (deze term van is van Kuhn) verandert dus.¹ Hoe dat precies in zijn werk gaat is een ander onderwerp, maar voor het verhaal van *Vibrant Matter* is het van belang om waar te nemen dat de geschiedenis laat zien dat er steeds veranderingen optreden in hoe er gedacht wordt over de relaties tussen de mens, de natuur en de wereld. Zelfs wat er met deze termen wordt aangeduid verandert voortdurend, maar bijna ongemerkt.

Paradigmaveranderingen²

De werkelijkheid bestond in de menselijke perceptie ooit uit goden en mensen. We kunnen dit bijvoorbeeld zien in de mythen en de tragediën van de Grieken. Daarbij waren de goden machtig of zelfs almachtig en de mens was van hun luimen afhankelijk. Kennis was kennis over wat de goden

---

¹ We gebruiken het woord paradigma, omdat dat bekender is. We laten de verschillen met het woord epistèmè hier verder buiten beschouwing.

² In de hier volgende schets staat de ontwikkeling van het westerse paradigma centraal.

wilden en hoe mensen daar al dan niet gevolg aan gaven en wat daarvan de consequenties waren. De positie van mensen was een afhankelijke positie ten opzichte van goden en natuur die onderling niet, of niet strikt, gescheiden waren.

De Grieken gingen (rond 6 eeuwen voor de jaartelling) hun positie als mens anders zien. In toenemende mate zagen zij hun rationaliteit als een wapen tegen het noodlot en de afhankelijkheid van de goden. Mensen hoefden niet te lezen wat de goden wilden, wanneer ze de natuur en de materie konden doorgronden, voorspellen en naar hun hand zetten. Dat rationele ingrijpen werkte lange tijd heel goed, met name voor een bovenlaag van de bevolking van een deel van de wereld, maar het hield geen stand. In de strijd tussen verschillende wereldbeelden en godsbeelden die we uit de geschiedenis kennen, bleef uiteindelijk één kandidaat over; het christendom. Dit paradigma werd het overheersende nieuwe paradigma.

In het christendom werd de complexe godenwereld vervangen door een paradigma dat één god kende en de door hem geschapen mensen. De positie van de natuur was daarin in toenemende mate een door deze god opgeworpen uitdaging of obstakel voor goed menselijk leven. Het verhaal over Adam en Eva die uit het paradijs werden verdreven geeft daar een duidelijk beeld van. Het leven buiten het paradijs was hard. De natuur was een gevaar, niet alleen voor het bestaan, maar ook voor de moraal van mensen. De westerse samenleving ontwikkelde een paradigma waarin de natuur beheerd of beheerst moest worden door de mensen. In dat paradigma was al het ondermaanse vooral een test, beproeving of straf. Het ware leven werd immers niet op aarde gesitueerd.

In het Deïsme (eind 17de eeuw), en zeker in de latere secularisatie, werd het ondermaanse leven en de strijd tegen de natuurlijke wanorde echter steeds belangrijker. Met name de wetenschappelijke wereld kent een seculiere wending naar het ondermaanse bestaan. De hang naar het volmaakte neemt dan, mede wegens succes, de vorm aan van het verbeteren van dat ondermaanse bestaan. Mensen gingen zich in toenemende mate -al dan niet met het idee dat God dit van hen wilde-bezighouden met het ordenen en onderwerpen van de natuur naar de lijn van menselijke behoeften.

Dat project is, kunnen we nu zeggen, ongelofelijk goed gelukt. Bij voorbeeld In de beschrijving van Nederland als land strijdend tegen het water, kunnen we ook vandaag de dag nog het paradigma herkennen van de menselijke strijd tegen de natuur³. Maar ondertussen is daarnaast en daarachter een nieuw paradigma aan het ontstaan waarbij de relatie tussen mensen, natuur en wereld opnieuw wordt doordacht. Verschillende, ook onderling tegenstrijdige elementen, spelen daarbij een rol;

- De natuur is niet langer voornamelijk gevaarlijk, de vijand en het noodlot, maar de natuur is iets kwetsbaars. Een nieuw paradigma zoekt naar een denken over de natuur als een domein dat bescherming nodig heeft.
- De scheiding lichaam- geest, het dualisme dat zijn intrede deed met Descartes, loopt tegen zijn grenzen aan. Waar we het nog wel hanteren, zien we toch ook in dat een heldere scheiding van een geest los van de materie niet meer voldoet. Dat betekent dat we zoeken naar een paradigma dat aan die eenheid recht doet. We zien daarbij verschillende modellen ontstaan, bijvoorbeeld die van het materieel reductionisme.
- Zowel psychisch als fysiek wordt de input van de menselijke natuur niet langer gezien als een terugval naar de natuur en een moreel verval, maar krijgt positieve connotaties. Een nieuw paradigma zoekt ook naar een nieuwe relatie met onze eigen natuur.

---

³ <https://www.canonvannederland.nl/nl/noord-holland/zaanstreek/strijd-tegen-water>

- De binaire denkwijzen waarin nagedacht werd over nature en nurture, lichaam en geest en materie en leven zijn niet langer een adequaat vocabulaire om over de werkelijkheid na te denken. Er is behoefte aan een paradigma dat dit non-binaire denken recht kan doen.

Paradigma in de maak

Van de paradigma veranderingen in het verleden kunnen we alleen de resultaten zien. De omslag is gemaakt. Kuhn legt uit dat je een vorig paradigma nooit echt kunt begrijpen. Immers als er eenmaal moderne wetenschap is, dan kan die moderne mens niet meer begrijpen waarom een heksenwaag waarheid over heksen zou opleveren. Wat Kuhn vergeet en de wetenschap zelf liever ook negeert, is dat die overgangen niet zo abrupt waren. Wie wij nu zien als de herauten van een nieuw paradigma deden hun baanbrekend werk ook deels nog in het paradigma dat op het punt stond voorgoed te verdwijnen. Zo was Socrates behalve een pionier in het rationele denken ook iemand die priesteressen raadpleegde en was Newton ook werkzaam als alchemist op zoek naar de steen der wijzen. Een nieuw paradigma gaat op termijn de waarheid en de wijze waarop waarheid werd gevonden van een voorgaand paradigma diskwalificeren. De weg daar naartoe is echter rommelig en tastender dan wordt beschreven. Tijdgenoten weten zelden wie de heraut van het nieuwe paradigma is. Denk aan de ontvangst door tijdgenoten van het nieuwe denken van Socrates, Copernicus of Spinoza.

Kuhn beschrijft dat een paradigma verandert wanneer het heersende paradigma de werkelijkheid niet meer zonder tegenstellingen en paradoxen kan beschrijven. De actuele vragen aan de wetenschap kunnen niet meer worden opgelost. Eerst komen er dan hulptheorieën, maar als dat niet meer werkt dan zoeken mensen een nieuw paradigma. Dat is een periode in de ontwikkeling van wetenschap die Kuhn revolutionair noemt.

Latour beschrijft in *Het parlement van de dingen* hoe wij enerzijds deze tijd waarin wij leven beschrijven als **het antropoceen** en anderzijds als **post humaan**. Wij leven daarmee in een tijdperk waarin de modellen, die we hanteren om onszelf en de wereld om ons heen te beschrijven, onderling tegenstrijdig zijn. Latour schrijft daarover; "Alles wijst erop dat het oude evenwicht tussen de beschouwing van de morele wet in *ons* en die van de buiten de moraliteit vallende, schuldloze krachten van de natuur *buiten ons* volledig is ontworcht, het is alsof alle gevoelens van verwondering, samen met de moraliteit, van kant gewisseld hebben. De echte verwondering wordt nu opgeroepen door de vraag hoe ik zo schuldig kan worden bevonden, zonder ook maar de minste schuld te voelen en zonder iets kwalijks te hebben gedaan. De menselijke collectieve actor die men beschuldigt, is geen figuur die je kunt voorstellen, over wie je een mening kunt hebben of die je kunt meten."⁴ Hij pleit daarna zelf voor een nieuwe wetenschapsopvatting. Maar het is niet alleen een probleem op het gebied van de wetenschap, dat erkent Latour ook.

De stand van zaken is dat we nu leven in wat Bennett in haar boek ook noemt; een cognitieve dissonantie. We krijgen de stukjes waarheid, onderzoek en ervaring niet meer bijeen tot één narratief. Mensen hebben op het niveau van het individuele leven, maar ook als samenleving behoefte aan een narratief, een verhaal op basis waarvan we kunnen weten wat we moeten doen. Zoals Nietzsche mooi aangeeft in *De genealogie van de moraal* gaat het er niet om dat er hier en daar een intellectueel wakker ligt van wat waarheid is. Het gebrek aan een omvattend verhaal, een paradigma dat ons weer kan dragen in onze dagelijkse activiteiten, onze wetenschap en onze politiek wordt pas problematisch wanneer wij gewone burgers merken dat de losse eindjes er zijn. Vragen

---

⁴ Latour 2020 blz. 48

die vandaag de dag in het nieuws circuleren hebben te maken met paradigmatische vragen als 'Wat is waarheid?' 'Hoe komt moraal tot stand?' 'Ben ik mijn brein?' 'Bestaat er vrije wil?'

Pas wanneer mensen hun handelen niet meer kunnen ordenen met het heersende paradigma ontstaat de vraag naar een nieuw paradigma. Een vraag die mensen, zoals altijd, zoekend en tasten gaan beantwoorden. Kortom dit nieuwe paradigma is in de maak en daarin worden grote stappen gezet. Die paradigmaverandering komt tot stand in de dynamiek van een globaliserende samenleving. De veranderingen die plaatsvinden worden gemakkelijk over het hoofd gezien. Het interessante is dat grote veranderingen, wanneer de stap eenmaal gezet is, gewoon worden. We zien en erkennen de verschillen tussen de tijd van Descartes die het piepen van een hond die geschopt wordt ziet iets als mechanisch en onze tijd waarin puppy's een opvoedcursus krijgen. Waar precies de overgangen in paradigma plaatsvinden is echter moeilijk te traceren.

Dat probleem zullen we ook hebben met het begrijpen van de opvattingen zoals Bennett die beschrijft over vibrant matter.

Bennett

Bennett zelf schrijft in haar inleiding is dat het ontzettend lastig is om taal te vinden bij dit nieuwe paradigma. Terwijl een nieuw paradigma wordt onderzocht, spreken alle mensen en zeker wetenschappers, immers noodzakelijkerwijs de taal van het oude paradigma.

Ook wanneer het nieuwe paradigma mensen neerzet als deel van de natuur, dan sluipt er nog steeds een onderscheid in dat voortkomt uit het centraal stellen van het denkende en ervarende subject in de filosofie. Daaraan ontkomen is lastig, want het zijn altijd mensen die denken en schrijven over hun relatie met de materie. Wanneer er geschreven wordt over de positie van denkende mensen is het bijna onmogelijk om daarbij niet een lichaam- geest onderscheid mee te denken. Dat zit sinds Descartes in het westerse paradigma verweven.

Waarom doen we dan toch die moeite? Om het met Latour te zeggen; we hebben last van cognitieve dissonantie. Dat wil zeggen dat mensen van vandaag, wetenschappers van nu, de werkelijke ervaringen van iedere dag steeds moeizamer kunnen verbinden met de theorieën die gestoeld zijn op het paradigma waarbinnen mensen gedacht worden als buiten de natuur en wereld. Deze subject-object relatie wordt enerzijds meegedacht in iedere rationale beschrijving van de werkelijkheid, maar tegelijkertijd ervaren we dat de werkelijkheid daar niet mee overeenstemt. Latour zegt dan ook dat we het nodig hebben om een nieuwe manier van denken te ontwikkelen. Bennets voorstel vibrant matter, levendige materie is één van de manieren om daar taal aan te geven.

Petra Bolhuis

Baflo juli 2021

